

СТАРОВЪЛГ. А НЕ НЪ

Кирил МИРЧЕВ, София

Сложният съюз а не нъ е хапакс лигоменон в старобългарските паметници. Среща се един единствен път в Супрасълския сборник. Употребен е на мястото на гръцко съюзно съчетание *μη δι*. Преведен с *nedum* съюзът бе зафиксирал в Пражкия *Slovník jazyka staroslověnského* заедно с онова място в Супр., гдето той се среща: а аште и юдинъ би бълъ чюднѣи довлѣаше нашен силѣ одолѣти а не нъ толико множество — *Καίτοι εἰ καὶ εἰς ἣν ὁ θαναζόμενος τὴν γε τῶν ἡμετέρων λόγων δύναμιν ἐξήρκει καταλαλαῖσαι, μὴ δι πλήθος τοσοῦτον* 82, 30.

Поради ограничената си роля в синтаксиса на старобългарските паметници, сложното съюзно съчетание а не нъ не е отбелязано и в най-обемните старобългарски граматики. Единствено за сега разяснение то получи в работата на Е. Дограмаджиева »Структура на старобългарското сложно съчинено изречение«, София 1968 г., с. 119. Авторката подлага съчетанието на следния коментар: »Тук също се срещаме с трудностите, които е трябвало да преодолява старобългарският книжовник при превеждане на цветистия език на византийската литература. Очевидно преводачът не е познавал славянска съюзна комбинация, която да отговаря на *μη δι* и е трябвало да създаде ново съюзно съчетание. Как е постъпил той в този случай? Прави впечатление, че гръцкият съюз не е калкиран. Напротив, използвани са изконно славянски елементи а, не, нъ от които само не превежда точно един от гръцките елементи. Така изкуствено, за нуждите на превода, с домашни средства е бил създаден градационен сложен съюз със значение приблизително като съвременното българско *камо ли*«.

Както се вижда, авторката е склонна да тълкува съчетанието *а не нѣ* като »изкуствено«, създадено с изконни славянски елементи съюзно средство с градационно значение, което е заменило мъчно преводимия на славянски език гръцки сложен съюз *μη ου* като по такъв начин е било избягнато механичното калкиране на чуждия образец. Ще си позволя да възразя, че в старобългарското съюзно съчетание *а не нѣ* не можем да виждаме изкуствено създаден свързан израз. Едно от безспорните постижения на цитираната по-горе работа на Дограмаджиева е напълно убедително доказаната теза, че старобългарският преводач, когато е срещал непреводим гръцки елемент, не винаги го е калкирал механично, а е търсел подходящо славянско съответствие, като е активизирал »домашни тенденции, структурно иманентни на езика-приемател« (ц. с. 78). Старобългарският сложен съюз *а не нѣ* е спадал именно към категорията на активизираните домашни езикови средства, което ще се опитаме да докажем в следващите няколко реда.

Едва ли може да ни учудва фактът, че сложният съюз *а не нѣ* се среща един единствен път в старобългарските паметници. Жанровата ограниченост на паметниците не е позволявала честа употреба на синтактични обрати, в които той би могъл да бъде употребен. Също така и данните от по-късни паметници, които, както е известно, хвърлят толкова полезна светлина върху редица старобългарски езикови явления, не ни говорят естествено за много широко разпространение на съюзното съчетание *а не нѣ*. Сведения за него се посочиха в същност доста рано в славистичната литература. Изнесени бяха те за пръв път от Востоков в неговия *Словарь церковно-славянскаго языка*, I, Санктпетербург 1858 примерите са три. Първият е извлечен от Григ. Богослов. XI в. — *а не нѣ нама испрѣва*; вторият от Святосл. Избор. 1073 г. — *не простѣна дѣша ... а не нѣ пророчскѣ*; третият от руски ръкопис от XV в. — *а не нѣ аще огнь Йезек. XV 5*. Дълги години примерите на Востоков не можаха да бъдат обогатени с допълнителни данни. Миклошич и Срезневски само повториха изнесеното от Востоков.

Два примера се откриха в последно време в известния български хомилияр от 1349 г., наречен Германов сборник. Единият от тях се среща в приписваната на Йоан Екзарх *Похвала за Йоан Богослов*. Текстът на похвалата бе издаден в изследването на Д. Иванова-Мирчева »*Йоан Екзарх Български. Слова*«, т. I, София

1971. г., с. 163—184. Съответното място в него гласи по следния начин: *сін не может сѣбѣ помощи а не нѣ вас миловати* 39а. В руския препис (XVI в.) на похвалата, от който се привеждат различия в изданието на Д. Иванова-Мирчева, сложният от старобългарски съюз е заменен с фразата *а вас как помисет*. Следователно съюзът е бил чужд и неразбираем за руския книжовник.

Вторият пример в Германовия сборник се среща в словото *Представление Богородично*. Той гласи: *ні аггльскѣи оумѣ не достигнетѣ похвалити и прославити а не нѣ нашѣ оумѣ тѣпѣи и слабѣи* 249а. Словото е поместено и в известния Михановичев хомилияр. За разлика от изтъкнатия по-горе руски препис старобългарският сложен съюз е запазен напълно в сръбския препис от XIII в. — *а не нѣ ншѣ оумѣ тоупѣи и слабѣи*. Този факт очевидно стои във връзка с общата архаичност на Михановичевия хомилияр.

Както се вижда от данните, които приведохме по-горе, следите на старобългарския сложен съюз *а не нѣ* могат да се установят в български език до средата на XIV в. Някои данни от най-ново време обаче ни убеждават, че той е бил, в съкратен състав вероятно от XIV в., в употреба дори в течение на XIX в. Така напр. у Геров (*Речник на български език*, т. I, 1895) намираме съюз *а не*, изтълкуван чрез *та не*, *нежели*, *камоли*. Такъв в съвременния български език не се употребява вече. В архаичния състав на съюза от най-загадно естество е последният член — *нѣ*. По всичко личи обаче, че той не е бил здрав крепител на основното значение на съюза, защото лесно е могъл да отстъпи място на частицата-съюз *ли*. Още в Константиновото житие старобългарският сложен съюз е отбелязан със състав *а не ли* напр. *нанѣже не может никтоже възрѣти а не ли родити и*. Примерът е приведен в Пражкия *Slovník* Частицата-съюз *ли* остава типична за новобългарските съответствия на старобългарски *а не нѣ*, *а не ли*, срвн. *нежели*, *камоли*.

Sažetak

STAROBUGARSKO A NE NЪ

Starobugarski složeni veznik A NE NЪ s gradacijskim značenjem susreće se jedini put u Supr. na mjestu grč. *μη ου*. Dugo nije privlačio pozornost slavista. U novije doba E. Dogramadžieva u svom radu »Структура на старобългарското съчинено изречение« (Sofija 1968) tumači ga kao umjetnu tvorevinu, načinjenu zbog toga što nije bilo mogućnosti da se na drugi način prevede ili kalkira grč. *μη ου*. U ovom članku autor donosi novopronađene primjere složenog veznika A NE NЪ iz nekih srednjobugarskih spomenika i dokazuje da isti nije nikakva umjetna tvorevina, već naprosto domaći veznik. Njegovi se tragovi mogu vidjeti u novobugarskom *a ne*, koje se u XIX st. upotrebljavalo u značenju »kamo li« (Gerov), ali je strano u suvremenom književnom bugarskom jeziku.